

УДК 336.531.2(477.62)«1965/1985»
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984/2022/4.21>

Шимко О. В.

Донбаська державна машинобудівна академія

ХАРЧОВІ ВИДАТКИ НАСЕЛЕННЯ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ У 1965–1985-Х РОКАХ

У статті на основі аналізу архівних матеріалів та літературних джерел розглядаються важливі питання розподілу видатків та харчування населення Донеччини у середині 1960 – середині 1980-х років. Дається визначення та обґрунтування теоретичного підходу до поняття споживчих видатків. Визначаються темпи приросту грошових видатків населення області у 1965–1985-х роках по п'ятирічкам. Аналізуються внески грошей у ощадні каси. Проводиться дослідження грошових видатків населення на купівлю товарів, оплату послуг, обов'язкові платежі, добровільні внески та приріст заощаджень у банках, облігаціях та інших цінних паперах. Деталізується інформація по фондах споживання населенням основних продуктів харчування за досліджуваний період: м'яса та м'ясопродуктів, молока та молочних продуктів, яєць, хлібних продуктів, овочів та багатанних. Також дається характеристика середньорічного споживання основних продуктів споживання на душу населення по соціальним прошаркам суспільства: робітники, службовці, колгоспники та все населення. Наведені дані про продаж алкогольних та безалкогольних напоїв загалом, по соціальним прошаркам та на душу населення. Аналізується ситуація з підприємствами громадського харчування, появою нових їх різновидів та реформуванням старих, зокрема таких як фабрику-кухні, їдальні, ресторани, буфети та кафе. Детально розглядається поява та розвиток мережі кулінарій – магазинів, що торгували напівфабрикатами та готовою їжею, які були у кожному районі, мали різноманітний асортимент продукції та доступні ціни. У зазначений період також з'являється мережа робітничих їдалень, що значно полегшило побут усіх категорій працівників. Досліджуються їдальні на підприємствах чорної металургії, вугільної промисловості, їхні позитивні риси та недоліки. Загалом робляться висновки про значний розвиток харчових видатків населення радянської Донеччини у 1965–1985-х роках, але повністю забезпечити попит та норми споживання усіх видів продовольчих товарів у досліджуваний період не вдалося.

Ключові слова: *Донецька область, видатки, продукти харчування, споживання, гроші, ощадні каси, фонд споживання, кулінарія, їдальня.*

Постановка проблеми. Потреби людей дуже різноманітні. Для визначення рівня життя населення необхідно враховувати ступінь задоволення його потреб у продуктах харчування, одязі, взутті, різних предметах культурно-побутового та господарського призначення. До основних потреб, від ступеня задоволення яких залежить рівень життя населення, належать також потреби в житлі, послугах охорони здоров'я, дозвілля тощо. Але споживання не обмежується задоволенням тільки матеріальних потреб. Не можна обійтися без показника споживання послуг, здійснюваних комунальним господарством, пасажирським транспортом, зв'язком, різними культурно-просвітницькими, побутовими та іншими закладами.

Мета. Метою даної статті є детальний, на основі архівних матеріалів та широкого кола літературних джерел, розгляд харчових видатків населення Донецької області у середині 1960 – середині 1980-х років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Досліджувана тема є мало вивченою. Окремі аспекти, зокрема доходи населення СРСР, аналізували В. Е. Комаров та У. Г. Чернявський [5], статистику сімейних бюджетів досліджували Н. Белова та І. Дмитричев [1]. Набагато обширнішою є джерельна база даної теми, яка представлена документами, які зберігаються у фондах Державного архіву Донецької області (ДАДО), численними статистичними збірниками [4; 6], матеріалами журнальних статей [13] та даними Донецького обласного управління статистики [2]. Також була використана іноземна література [10]. Проте усі ці публікації мають безсистемний характер, частина з них, радянського періоду, дуже заангажована та однобока, архівні матеріали у повному обсязі раніше не публікувалися, а сучасних наукових розвідок із зазначеної проблематики даного періоду немає взагалі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Отже, споживчі видатки населення – це частина родинного бюджету, яка використовується населенням для купівлі товарів та отримання послуг [1, с. 65]. Головним показником, який характеризує видатки населення Донеччини за різними видами є темпи їхнього приросту в відсотках, наведені в таблиці 1.

Темпи приросту грошових видатків населення Донеччини постійно зменшувалися. Абсолютні показники зменшення видатків за всіма видами склали за двадцять розглянутих років майже половину, товарів було куплено менше на 46%, оплачено послуг майже на половину, зроблено обов’язкових платежів та добровільних внесків на 45,7%, а приріст заощаджень у банках, облігаціях та інших цінних паперах зменшився на 61,1%. Якщо дивитися за п’ятирічками, то найбільше зниження витрат сталося в другій половині 1970-х років. Взагалі приріст заощаджень у банківських внесках, облігаціях та інших цінних паперах до початку 1980-х років тільки зменшувався, у першій половині 1970-х рр., наприклад, на 82,5%. Але в першій половині 1980-х рр. відбулося значне його зростання – у сімнадцять разів. Такий приріст заощаджень свідчив про наявність великої суми готівки на руках населення, яку не можна було реалізувати в товарах та послугах, а це, у свою чергу, призводило до постійного зниження витрат на ці види видатків.

Якщо характеризувати лише внески населення Донецької області в ощадні каси, то вони становили, наприклад, у 1965 р. 419 млн. крб., у 1970 р. – 105,6 млн. крб., у 1975 р. – 196,6 млн. крб., а у 1980 р. – 3524 млн. крб. [3, с. 223]. Отже, на початку 1970-х років внески знижувалися, а з середини десятиріччя почалося поступове їх нарощування і вже у 1980-х рр. ситуація змінилася кардинально, тому населенням було внесено на рахунки на 79,2% більше, ніж у попередній період.

У 1965–1985-х роках спостерігалось збільшення грошового обсягу видатків населення Донеччини, що видно з таблиці 2. Абсолютне зростання за двадцять років склали за всіма видатками 108%, купівлею товарів та оплатою послуг – 101%, обов’язковими платежами та добровільними внесками – 163%, приростом заощаджень у банківських внесках, облігаціях та інших цінних паперах – 133,8%.

Найбільше видатки зросли в десятій п’ятирічці. Таке значне збільшення їх у грошовому еквіваленті поряд із значним зменшенням темпів приросту свідчить про збільшення маси грошей в обігу, поступове знецінення карбованця та суттєву інфляцію, наявність якої влада офіційно спростовувала.

Основним пунктом витрат у кожній родині завжди були продукти харчування. Критерієм для оцінки рівня споживання продуктів та ступеня задоволення потреб у них є науково обґрунтовані

Таблиця 1

Темпи приросту грошових видатків населення Донецької області (%) [2, с. 27]

Види видатків	У середньому за рік			
	1966–1970	1971–1975	1976–1980	1981–1985
1. Грошові видатки всього	5,5	4,8	3,8	2,8
2. Купівля товарів	6	5	6	3,2
3. Оплата послуг та інші видатки	6,9	6	4,2	3,5
4. Обов’язкові платежі та добровільні внески	8,3	7,9	5,5	4,5
5. Приріст заощаджень у внесках у банках, облігаціях та інших цінних паперах	22,9	4	0,5	8,9

Таблиця 2

Грошові видатки населення Донеччини (млн. крб.) [4, с. 35]

Види видатків	У середньому за рік			
	1966–1970	1971–1975	1976–1980	1981–1985
1. Грошові видатки всього	3618	4776	6175	7540
2. Купівля товарів та оплата послуг	3100	4027	5076	6232
3. Обов’язкові платежі та добровільні внески	379	560	778	997
4. Приріст заощаджень у внесках у банках, облігаціях та інших цінних паперах	133	189	321	311

норми калорійності харчування та компонентів, які входять до його складу, так звані фізіологічні норми. За часів СРСР набір цих продуктів розроблявся з урахуванням економічних умов виробництва, економічних та соціальних факторів, які зумовлювали особливості споживання в окремих зонах країни. Інститут харчування Академії медичних наук СРСР визначав фізіологічні норми споживання для дітей, дорослого працездатного населення та для дорослих у непрацездатному віці. Середньодушова добова норма, розроблена Інститутом харчування Академії медичних наук СРСР, становила 3023 ккал, зокрема білків – 97,6 г, зокрема тваринного походження – 58 г (60%), жирів – 96,5 г, вуглеводів – 420,9 г [5, с. 116].

Значну роль у радянському побуті відіграло громадське харчування. Влада приділяла його розвитку значну увагу, оскільки його розвиток мав звільнити жінку від рутинної та важкої домашньої роботи, яка займала ліву частку вільного часу жінки. Для виконання цього завдання збільшувалася мережа закладів громадського харчування та кількість проданої продукції. Так, наприклад, у 1965 р. підприємства громадського харчування Донецької області випустили 641 млн. страв, а через п'ять – уже 802 млн. [6, с. 103], що було на чверть більше. Вагомим показником був також товарообіг у громадському харчуванні, який у 1965 р. становив по області 235,7 млн. крб., а в 1970 р. дорівнював вже 308,9 млн. крб., тобто на третину більше. Причому для Донецька були характерні більш високі темпи зростання товарообігу, ніж у цілому по області. Наприклад, кількість підприємств громадського харчування в місті зросла за п'ять років з 768 до 939, тобто на 22,2%; а кількість посадочних місць у них – з 34,4 тис. до 47,3 тис. [7, с. 10], тобто наполовину.

Основними типами підприємств громадського харчування були фабрики-кухні, їдальні, ресторани, кафе, буфети, магазини напівфабрикатів та кулінарії, палатки та кіоски. Зміни в їхній кількості можна простежити в таблиці 3.

Як ми бачимо, кількість фабрик-кухонь на Донеччині зросла вдвічі, їдальень та ресторанів у 1,6 разів.

Причому кількість фабрик-кухонь, ресторанів та їдальень зростала постійно. А кількість буфетів та кафе спочатку зростала, і до середини 1970-х років їх побільшало майже на 3%, а в 1980-ті їх ставало з кожним роком все менше.

У результаті проведення політики скорочення цих найбільш доступних для населення закладів громадського харчування на кінець періоду їх стало навіть на 7% менше, ніж на початку. Цілком очевидно, що мережа закладів громадського харчування не задовольняла потреб мешканців області. У деяких містах, особливо невеличких та новозбудованих, взагалі не було кав'ярень та буфетів. Місцева влада або не могла налагодити роботу закладів громадського харчування, або просто не приділяла цьому питанню належної уваги, вважаючи його другорядним.

Скарги робітників та службовців на незадовільну роботу закладів громадського харчування були постійними, але влада довгий час не звертала на них ніякої уваги. Лише на початку 1980-х років сталися позитивні зрушення в цьому напрямку і Донецьке обласне статистичне управління почало проводити дослідження на тему ролі громадського харчування в житті трудящих та їхньому щоденному харчуванні. Так, у 1982 р. результатом такого опитування стали дані про незадоволення закладами громадського харчування 84% трудящих Донеччини, які користувалися його послугами. Причинами такого незадоволення 59,4% відвідувачів назвали низьку якість їжі, майже чверть – довгі черги, 7,1% – незручне місце розташування закладу, 2,3% – низьку культуру обслуговування, 6,2% високу вартість їжі, 0,6% – інші причини [9, с. 21].

Одним із нововведень досліджуваного часу, яке дивувало навіть іноземців, були кулінарії – магазини, що торгували напівфабрикатами та готовою їжею. Кулінарії були в кожному районі, продукти там продавалися за досить низькими цінами й мали суттєвий асортимент страв [10, с. 25]. Це було порятунком для працюючих жінок, які мали змогу купити в них щось, наприклад, на вечерю. Але загалом таких закладів було дуже мало. Гарних ресторанів було

Таблиця 6

Кількість підприємств громадського харчування в Донецькій області (одиниць) [8]

Види підприємств	Роки				
	1965	1970	1975	1980	1985
Фабрики-кухні	3	7	6	6	6
Їдальні, ресторани	2079	2654	3047	3246	3466
Буфети, кафе	2367	2454	2435	2397	2209

обмаль, а ресторанів швидкого харчування не було зовсім, тому більшість громадян харчувалося вдома.

У громадському харчуванні здійснювалися спроби застосувати прогресивні форми обслуговування – організовувалися комплексні сніданки, обіди, вечері, меню робилося більш різноманітним за рахунок ширшого застосування овочевих та молочних продуктів. Особливо помітно ці процеси відбувалися наприкінці 1970-х та на початку 1980-х років. Так, наприклад, у 1975 р. підприємств, переведених на відпуск скомплектованих обідів, було в Донецькій області 440, а в 1980 – 1471, тобто відбулося зростання більше, ніж у три рази. За методом самообслуговування працювало 1981 р. 2687 підприємств громадського харчування, а в 1975 р. – 2426 [11, с. 20], таким чином збільшившись на 10,7%.

Але все одно в 1980-х роках стає помітною низка істотних недоліків у галузі, які влада не могла вирішити. З 1981 р. в цілому по області тільки на промислових підприємствах було не введено в дію їдалень більше, ніж на 1,4 тисячі посадочних місць. Не виконано завдання з їхнього будівництва у вищих та середніх спеціальних навчальних закладах, профтехучилищах, загальнодоступній мережі. Особливо погано ці питання вирішувалися в Горлівці, Дружківці, Краматорську, Макіївці, Слов'янську, Харцизьку, Сніжному [12, с. 10–11, 21].

Також важливою була організація спеціального – дієтичного або лікувального харчування. Цьому питанню місцева влада приділяла недостат-

ньо уваги. Майже у всіх містах та районах Донбасу дієтичних відділень та кутків було значно нижче за норму. Наприклад, у Ровеньках та Антрациті Луганської області в 1976 р. не було жодної дієтидальні, хоча планами передбачалося побудувати там цих закладів на 350 місць [13, с. 3]. Через недостатньо розвинену мережу спеціальних закладів лікарське харчування доводилося організовувати у звичайних їдальнях, а це не завжди приносило результат та користь через брак спеціалістів-поварів та необхідних продуктів. Також незадовільним був контроль за станом лікарського харчування.

Висновки. Отже, на аналізі архівних матеріалів та літературних джерел в цілому можна зробити висновок, що харчові видатки населення Донецької області у середині 1960 – середині 1980-х років розподілялися нерівномірно. В основному ці видатки витрачалися на найдешевші та найнеобхідніші групи товарів. Розвитку громадського харчування в Донецькій області в 1960-80-х роках радянська влада приділяла значну увагу, збільшилася кількість їдалень, ресторанів, місць у них. Але кінцева мета досягнута не була – кількість місць залишалася недостатньою, а чисельність деяких видів закладів громадського харчування, зокрема буфетів та кафе, навіть зменшилася. Незадовільним було забезпечення гарячим харчуванням гірників, не вистачало місць у їдальнях підприємств інших галузей промисловості. Таким чином, ми бачимо, що в цілому проблема безперебійного та достатнього постачання товарів населенню регіону забезпечена владою не була.

Список літератури:

1. Белова Н. Ф., Дмитричев И. И. Семейный бюджет: Статистический аспект. (Социальная статистика). Н. Ф. Белова, И. И. Дмитричев. М.: Финансы и статистика, 1990. 143 с.
2. Основные показатели баланса народного хозяйства Донецкой области. Донецк, 1992. 50 с.
3. Державний архів Донецької області (ДАДО). Ф. Р-4249, оп. 7, спр. 2317. Статистический сборник облстатуправления об основных показателях развития народного хозяйства, росте материального благосостояния и культурного уровня жизни населения области за 1913-1980 годы. 1980 г.
4. Основные показатели баланса народного хозяйства Донецкой области. Донецк, 1992. 50 с.
5. Комаров В. Е., Чернявский У. Г. Доходы и потребление населения СССР. М.: Наука, 1973. 240 с.
6. Народное хозяйство Донецкой области: Стат. сб. Общ. ред. Н. Г. Пономарева. Донецк: Донбасс, 1981. 138 с.
7. Сфера культурно-бытового обслуживания населения в социалистическом обществе (Методические советы в помощь лектору и пропагандисту). Донецк: Б. И., 1972. 28 с.
8. Таблица складена автором за даними: Державний архів Донецької області. Ф. Р-4249 Статистичне управління Донецької області, оп. 7, спр. 2317. Статистический сборник облстатуправления об основных показателях развития народного хозяйства, росте материального благосостояния и культурного уровня жизни населения области за 1913-1980 годы. 1980 г. арк. 203. Там само: спр. 6604. Статистический сборник № 3/83 облстатуправления о развитии торговли в области за годы одиннадцатой пятилетки (1981-1985). 1985 г., арк. 35.
9. Державний архів Донецької області. Ф. 326 Донецький обласний комітет Комуністичної партії України, оп. 11, спр. 269. Справки, информации работников отдела торговли и бытового обслуживания обкома Компартии Украины, горкомов, райкомов партии, облисполкома, облстатуправления, облсовпрофа: по

вопросам торговли и общепита; о ходе завоза, закладки и переработки картофеля, овощей и фруктов. Переписка с министерствами по вопросам торговли. 1982 г.

10. Davidow M. *The Soviet Union Through the Eyes of an Amerikan*. M. Davidow. Moskow: Novosti Press Agency Publishing House, 1974. 29 p.

11. Державний архів Донецької області. Ф. 326 Донецький обласний комітет Комуністичної партії України, оп. 114, спр. 269. Справки, информации работников отдела торговли и бытового обслуживания обкома Компартии Украины, горкомов, райкомов партии, облисполкома, облстатуправления, облсовпрофа: по вопросам торговли и общепита; о ходе завоза, закладки и переработки картофеля, овощей и фруктов. Переписка с министерствами по вопросам торговли. 1982 г.

12. Державний архів Донецької області. Ф. 326. Оп. 121, спр. 77. Протокол № 12 заседания бюро Донецкого обкома Компартии Украины от 12 июля 1984 г. 1984 г.

13. В Облсовпрофе. *Ворошиловградская правда*. № 16. 1976.

Shimko O. V. FOOD EXPENDITURES OF THE POPULATION OF THE DONETSK REGION IN 1965–1985

Based on the analysis of archival materials and literature sources, the article considers important issues of distribution of expenditures and food of the population of Donetsk region in the mid-1960s and mid-1980s. The definition and substantiation of the theoretical approach to the concept of consumer spending is given. The growth rate of money expenditures of the population of the region in 1965–1985 is determined by five years. The contributions of money to savings banks are analyzed. The study of monetary expenditures of the population for the purchase of goods, payment for services, mandatory payments, voluntary contributions and the growth of savings in banks, bonds and other securities. Details of the funds of the population's consumption of basic foodstuffs for the study period are detailed: meat and meat products, milk and dairy products, eggs, bread products, vegetables and melons. It also describes the average annual consumption of basic consumer goods per capita by social strata of society: workers, employees, collective farmers and the general population. Data on the sale of alcoholic and non-alcoholic beverages in general, by social strata and per capita are given. The situation with public catering establishments, the emergence of new varieties and the reform of old ones, in particular such as kitchen factories, canteens, restaurants, cafeterias and cafes, is analyzed. The emergence and development of a network of culinary shops selling semi-finished and ready-made food, which were in each district, had a wide range of products and affordable prices. During this period, a network of workers' canteens also appeared, which greatly facilitated the life of all categories of workers. Canteens at the enterprises of ferrous metallurgy, coal industry, their positive features and shortcomings are studied. In general, conclusions are drawn about the significant development of food expenditures of the population of the Soviet Donetsk region in 1965–1985, but to fully meet the demand and consumption rates of all types of food products in the study period failed.

Key words: Donetsk region, expenditures, food, consumption, money, savings banks, consumption fund, cooking, canteen.